

DİNÎ ŞAHSİYETLER ETRAFINDA ANLATILAN EFSANELERİN BİRLEŞTİRİLMESİ ÜZERİNE

ON JOINDER LEGENDS DESCRIBED AROUND RELIGIOUS FIGURES

Ahmet DAĞLI*

Özet

Edebî nitelik taşıyan bazı eserlerin hangi türe dâhil olduğu meselesi, edebiyatın pek çok alanında zaman zaman yaşanmış, yaşanmaya devam eden bir konudur. Farklı adlarla anılan türlerin birbirlerine olan benzerliklerinin yanında, bazı metinlerin birden çok türe dâhil edilebilecek özelliklere sahip olması da bu tartışmaların yaşanmasında etkili olmaktadır. Söz konusu ürünler, sözlü kültür ortamına ait eserler olunca, türler arası sınır ihlalleri veya belirsizlikler daha da artmaktadır. Dahası bugün sözlü kültürde yaşayan ve birbirinden kesin çizgilerle ayırdığımız türlerin pek çoğu, tarihî süreçte birbirinden doğmuş ürünlerdir. Toplumlardaki değişim ve gelişim sürdükçe insandaki sanat anlayışı ve ifade şekilleri değişecek; dolayısıyla yeni türler de oluşmaya, benzer problemler yaşanmaya devam edecektir.

Bu makale, bir sözlü kültür ürünü olan “efsane”den zaman içinde doğmuş alt türler olan menkıbe ve memoratlar (inanç anıları); bu sözlü ürünlerin derlenmesi ve yazıya geçirilmesi süreci hakkındadır.

Anahtar kelimeler: Efsane, Derleme, Yazıya Geçirme.

Abstract

The matter that some works with literary property includes what species has discussed in various fields of literature now and then, and it is issue that which will be discussed. In these discussions, it is effective that some text have features that can be included in more than one type as well as the species referred to with different names are similarities to each other. When these products are the works of verbal culture ambient, violations of the boundary between species or uncertainties have increased further. Moreover today, many of the species that living in verbal culture and strictly is separated from each other are products born from each other in historical process. As long as social change and development continue, the understanding of art and forms of expression of human will change and therefore a new species to be formed and similar problems to experience will continue.

* Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rektörlük Örgütü.

This article is about religious legend and memorates which arise from the sub-type of legend; the process of compiling and inscriptions of these verbal products.

Keywords: Legend, Compilation, Make a Written.

Varlığı gelecek nesillere sözlü gelenek içerisinde aktarılan mensur edebî türler¹, yazılı ürünlerden farklı olarak, tıpkı “dil” gibi “canlılık” özelliği gösterir. Bu niteliğin doğal sonucu olarak sözlü ürünler zaman içerisinde olumlu ve olumsuz anlamda değişimlere maruz kalabilmektedir. Yine bu ürünler, yalnızca ait olduğu kültür dairesi içinde kalabileceği gibi farklı kültür dairelerine de yayılabilmektedir. İster tek kültüre ait olsun isterse birçok kültür dairesine yayılmış olsun, her iki durumda da bu metinlerde zaman içerisinde değişimin yaşanması kaçınılmazdır.

Zaman içerisinde gerçekleşen değişim, bu ürünlerin kendine has özelliklerinde bazı kayıplara yol açtığı gibi onların yeni özellikler kazanması yönünde de gelişim gösterebilmektedir (Örneğin bir efsane metni zaman içerisinde kahramanları, olayın geçtiği yer, zaman, sahip olduğu motifler vb. bakımından değişikliklere uğramakta, yeni görümlere bürünebilmektedir.). Kaldı ki değişimi aslında onları yok olmaktan kurtaran bir süreç olarak değerlendirmek gerekir. Değişim, toplumdaki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara cevap verme gerekliliğinin tezahürüdür. Bu süreç yaşanmazsa metnin hatta türün yok olması kaçınılmaz olacaktır. Çünkü *“anlatmak, insanlar için hem önemli bir ihtiyaç hem de kimi hayatî ihtiyaçlarımızın karşılanabilmesi için vazgeçilmez bir araçtır. Her sözlü anlatım türü, ortaya çıktıktan sonra onun çıkışını sağlayan şartlar var olduğu müddetçe üretilip tüketilmeye devam etmiştir. Şartlar ortadan kalktıktan sonra ise üretim durmuş fakat tüketim, azalan bir ivmeyle bir müddet daha sürdürülmüştür. Artık hiç müşterisinin ve anlatıcısının kalmadığı bir zaman geldiğinde de sahneden çekilmiştir. Fakat bu çekiliş, tamamen bir kayboluş değildir. Zira sahneden çekilirken kimi motif ve anlatım özellikleri gibi birtakım unsurlarını kendinden sonra çıkan anlatılara hediye etmiştir.”* (Boyraz, 2008: 108) Bu sebeple sözlü gelenekte yaşayan herhangi bir edebî ürünün zaman içerisinde bünyesinde meydana gelen değişimler, bir kayıp olarak düşünülmez.

Boyraz, sözlü anlatılar içerisinde ilk olarak mitlerin ortaya çıktığını, mitleri sırasıyla efsaneler, masallar, destanlar, menkıbeler, halk hikâyeleri

¹“Sözlü edebiyat geleneğinin temsilcilerinin konuşma dilinde, şiir haricindeki geleneksel tahkiye etme, teknik ve üsluplarını kullanarak meydana getirdiği, yüz yüze iletişim ortamlarında, anlatıcının, dinleyicinin tepkilerini de göz önünde bulundurarak teatral bir biçimde icra ettiği ürünlere “halk nesri” adı verilir.” (Çobanoğlu, 2003: 22).

ve memoraatların (inanç anısı) izlediğini söyler. Bu türler öncekinden sonrakine birtakım özellikleri miras bırakma biçiminde oluşup geliştikleri için, bu yeni türlerin müstakil tür haline gelmeleri hemen olmamaktadır. Bu sebeple önceleri araştırmacılar için tür, şekil ve tanımlama problemi ortaya çıkmaktadır. Örneğin herhangi bir sözlü mahsul, bir yönüyle masal, diğer yönüyle efsane hatta destan tanımına dâhil edilebilmektedir.²

Makalemizin konusu olan “efsane” de bir sözlü anlatım türüdür ve sözlü ürün olmanın doğal sonucu olarak bu türün hem ortaya çıkış serüveni hem de kapsamı konusunda farklı görüşler mevcuttur.

Efsane hakkında ilk tanım Grimm Kardeşler’e aittir ki şöyledir: “Gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir.” Bu tanımda öne çıkan ve efsaneyi kendine mahsus tür kılan şey, ondaki “gerçeklik” unsurudur. Efsanelerde bahsi geçen kişi, yer ve olaylar gerçektir (Sakaoğlu, 1980: 4). Efsane, tıpkı halk masalları gibi doğa ötesi varlıklarla mitolojik öğelere ve doğal olaylarla ilgili açıklamalara yer vermekle birlikte, onlardan farklı olarak belli bir yer ya da kişiye ilişkin geçmiş bir olayı anlatır. Bazı efsaneler yalnızca konu aldığı kişiye ya da yere özgüdür. Ama bunların birçoğu yaygın halk öykülerinin sonradan belli bir kişiyle ya da yerle özdeşleştirilmesiyle olur (Ana Britanica, 1994: 98). Buradaki tanımlarda efsanenin masal ve mitten farkı ortaya konmakta ancak geçmişte yaşandığına inanılan her olay “efsane” olarak tanımlanmaktadır.

Elçin’e göre efsaneler insanoğlunun yaratıldığı ilk andan itibaren vardır. Aynı toplum ve kavimden insanlar arasında oluşmuş, o cemiyetin ortak malıdır. Ancak efsaneler önce masal olarak doğmuştur. Daha sonra din, kültür, tarihî gerçekler; toplumların hayal gücü ve inançlarının etkileriyle yoğrulmuş, idealize edilmiş ve böylece efsaneye dönüşmüşlerdir (1993: 315). Burada görüldüğü gibi Elçin, efsanenin masaldan çıktığını, masalın ise dünyada insanın ortaya çıkmasından itibaren var olduğunu ileri sürmektedir. Seyidoğlu, efsanelerin kaynaklarını mitolojiden, tarihten, dinden ve günlük olaylardan alabildiği gibi, mitolojik olayların ve kahramanların tarihî devirler içine yerleşerek zamanla efsane hâline dönüşebildiğini söyler (2005: 13-14). Boratav’a göre ise efsaneler destanlardan çıkmıştır. Herhangi bir destanın bir parçası anlatı bütününden kopup kendine has üslup niteliklerini, sanatlık süslemeleri

²Bu problemin oluşmasında farklı ülkelerde yapılan tanımlamaları takip eden araştırmacıların etkisinden de bahsetmek gerekir.

yitirerek sadece olağanüstü yönleriyle bir kişi veya olayı bildirme göreviyle sınırlanır. Böylece efsane oluşmuş olur. (1995: 98)

Yukarıdaki farklı tanımlardan anlaşılacağı üzere efsanelerin kaynağı, oluşumu ve ele aldığı konular bakımından birbirinden farklı görüşler mevcuttur. Çobanoğlu, efsaneler üzerinde son iki yüz yıldan beri bilimsel olarak çalışmalar yapıldığını ancak bir tür olarak özellikleri konusunda bir mutabakatın olmadığını söyler. Buna sebep olarak, efsane türünün konularının genişliği, halk kültürünün her alanını konu edinebilmesi ve sabit bir şeklinin olmamasını işaret eder. Leopold Schmidt, belirli bir kalıba dâhil edilemeyen yapısı dolayısıyla efsanenin tamamen bir muhteva meselesi olduğunu, hiçbir şekilde sabit formunun olmadığını iddia etmiştir (akt. Çobanoğlu, 2003: 15).

1963'te Budapeşte'de uluslararası düzeyde yapılan kongrede efsaneler muhtevaları dikkate alınarak şu şekilde sınıflandırılmıştır:

I. Dünyanın yaratılışı ve sonu (kıyamet) ile ilgili efsaneler

II. Tarihi efsaneler ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler

A. Medeniyet ile ilgili yer ve eşyanın menşei

B. Bazı yerler ile ilgili efsaneler

C. Dip tarihi (prehistorya) ve ilk zamanlar ile ilgili efsaneler.

D. Harpler ve felaketler

E. Temayüz etmiş kişiler

F. Bir düzenin bozuluşu

III. Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetler/mitik efsaneler

A. Kader

B. Ölüm ve Ölümler

C. Tekin olmayan yerler ve hayaletler

D. Hayaletlerin resmigeçidi ve savaşları

E. Öbür dünyada ikamet

F. Cinler, periler, ruhlar

G. Medeniyetle ilgili yerlerdeki hayaletler

H. Değişmiş varlıklar

I. Şeytan

K. Hastalık yapan kötü ruhlar (cinler) ve hastalıkları.

L. Tabiatüstü (sihri) kuvvetlere sahip kimseler

M. Efsanevi (mitik) hayvanlar ve bitkiler

N. Hazineleler

IV. Dini efsaneler /Tanrı ve kahramanlarla ilgili efsaneler (Bkz. Sakaoglu, 1980: 16).

Bu sınıflandırmaya göre efsane konusundaki genel kabul, olağanüstülük içeren ve gerçek olduğuna inanılan anlatılar, konusu ne olursa olsun efsane başlığı içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak bu anlatılar içerisinde velî bir zatı konu eden efsaneler (dinî nitelikli efsaneler), zaman zaman “menkıbe” ve “inanç anısı” gibi isimler altında da anlatılmaktadır. Bu haliyle üç terim (efsane, menkıbe ve inanç anısı) karşılıkları ve yerleri netleşmemiş, birbirinin yerine kullanılabilen terimler durumundadır.

Burada ele alacağımız konu, efsane türünün içerisinde doğmuş ve birbirinden farklı özellikleri belirmiş alt türler (menkıbe ve memorat) hakkındadır. Menkıbe ve memorat, efsane tanımına uygun özellikleriyle efsane üst başlığı içerisine dâhil edilmekle birlikte, derlenmiş olan metinler arasında belirgin farklar görülmüş, bunun sonucunda menkıbe ve memoratlardan efsanenin alt türleri olarak bahsetme gereği ortaya çıkmıştır.

Pehlivan, bu konudaki eksikliğe dikkati çekmiş ve velî zatlarla ilgili, efsane tanımlaması kapsamında değerlendirilen bütün anlatılara efsane denmesinin yanlış olduğunu dile getirmiştir. Ona göre “kahramanın hayatta olması, inanç şiddeti, tecrübe, zaman ve metnin öznesi” kıstasları dikkate alınarak bu anlatıları efsane, menkıbe ve inanç anısı başlıkları altında üç alt türe ayırmak mümkündür.³ Bu ölçütlere göre menkıbe, “*dinî şahsiyetin bedensel olarak bu dünyada yaşadığı varsayılan zamandaki başından geçen olayları konu alır. Velînin yardımseverliği, cihad yapması vb. olağanüstülük olsun veya olmasın her şey konu edinebilir. [...] Memorat (inanç anısı), velî öldükten sonraki zamanlarda, yaşayan canlıların hayatına girmesi içerikli, anlatanın kendisinin bizzat yaşadığı ya da başka biri nakledilse bile bu durumda tecrübeyi yaşayanın adının verilebildiği metinlerdir. [...] Dini şahsiyetleri konu alan efsaneler ise özellik bakımından memorattan farksız fakat tecrübeyi yaşayan yönünden belirsizleşmiş, daha uzak bir zamandan bahseden bir türdür. Ayrıca kutsal kişiyle ilintilendirilen birtakım mekân, nesne gibi şeyler hakkında oluşmuş hikâyeler de bu türün kapsamındadır.*” (Pehlivan, 2009: 88-96)

Amasya ilinden dinî şahsiyetlerle ilgili efsane derlemeleri yaparken edindiğimiz bilgi ve tecrübelerle dayanarak, herhangi bir yöredeki evliya

³ Sakaoğlu, (1992: 8) “*evliya tezkirelerinin çoğalması ve halk arasında evliya hakkında anlatılan kerametlerin yayılması, efsanenin hususi bir dalı olan menkıbenin ortaya çıkmasını sağlamıştır*” demiştir ancak bu tespit efsanenin alt türlerini kapsamak ve farklılıklarını belirlemek için yetersizdir.

hakkında orada yaşayan halkın bilgilerinin şu boyutlarda olabildiğini söyleyebiliriz:

1. Evliyanın ismi de mezarı da yoktur. Ancak bir mevkide yaşanmış bazı olağanüstülüklerden bahsedilir (bazı akşamlar orada bir ışığın görünmesi, oradan ağaç parçası getirenlerin rahatsız edilmesi gibi). Bu emarelerden hareketle o mevkide evliya olduğuna inanılır.

2. Evliyanın yalnızca ismi vardır; mezarı, efsanesi veya hakkında bir bilgi yoktur. Belirli bir mevkide yattığından şüphelenilmektedir.

3. Evliyanın ismi yoktur, mezarı vardır. Hakkında bir şey bilinmemektedir.

4. Evliyanın ismi yoktur mezarı vardır. Ancak bu mezar bir kişinin gördüğü rüyadan hareketle temsili olarak yapılmıştır. Evliyanın yattığı yerin orası olduğu kesin değildir.

5. Evliyanın ismi⁴ ve iki ayrı yerde mezarı vardır.

6. Evliyanın ismi ve mezarı vardır, hakkında bilinen yalnızca bir menkıbesi mevcuttur.

7. Evliyanın ismi ve mezarı vardır, hakkında bilinen yalnızca bir efsanesi mevcuttur.

8. Evliyanın ismi ve mezarı vardır, hakkında bilinen yalnızca bir inanç anısı mevcuttur.

9. Evliyanın ismi ve mezarı vardır, hakkında bilinen bir efsane ve menkıbesi mevcuttur.

10. Evliyanın ismi ve mezarı vardır, hakkında bilinen bir efsane ve inanç anısı mevcuttur.

11. Evliyanın ismi ve mezarı vardır, hakkında bilinen bir menkıbe ve inanç anısı mevcuttur.

⁴ İsmi olan evliyaların mevcut isimleri, yaşadıkları zamandaki orijinal isimleri olabileceği gibi, sonradan halk tarafından uygun görülmüş farklı bir isim de olabilmektedir. Eğer evliya bilinen tarihî bir şahsiyetse ve hayattayken olan ismi korunmuşsa, bu isim muhafaza edilir. Ancak böyle bir bilgi yoksa halk o zaman ona uygun yeni bir isim verme yoluna gitmiştir.

12. Evliyanın ismi ve mezarı vardır, hakkında efsane, menkıbe ve inanç anısının her birinden bir veya birden çok olmak üzere toplamda çok sayıda anlatı mevcuttur.

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki herhangi bir evliya ile ilgili anlatılar, orada yapılan derlemelerden sonra bitmiş demek değildir. Orada dinlenmemiş olan başka kaynak kişilerde yeni anlatılar bulunabilir, uzak yerlerde ikamet eden başka insanlar, o yatırla ilgili inanç anıları yaşamış olabilir, en önemlisi de evliyaların *“sadece eski zamanlarda değil günümüzde veya yakın geçmişte toplumumuzun arasında yaşamış ve yaşamakta olduğuna inanılır. Birçoğu meczup diye nitelendirilen bu kişilerin kolay anlaşılamayan sözlerinden, mantıksız gibi görünen eylemlerinden bir çeşit fal gibi anlamlar çıkarılır ve kendilerine sınırsız saygı ve sevgi gösterilir.”* (Çobanoğlu, 2003: 165). Dolayısıyla o yatır ile ilgili yeni yeni inanç anılarının yaşanacak olması, her zaman imkân dâhilindedir. Bu anlamda herhangi bir yatır hakkında mevcut bilgiler onu yukarıda sıraladığımız maddelerden herhangi bir gruba dâhil etse bile bu durum değişmeye müsaittir, o yatırın tanımı yukarıdaki maddeler içinde yer değiştirebilir.

Evliyalara ait anlatıların özellikleri hakkında Pehlivan'ın yaptığı efsane, menkıbe, inanç anısı ayırımı doğru bir tespittir. İlgili anlatıları genel bir efsane başlığı altında değil de *“dinî şahsiyetler hakkındaki anlatılar”* olarak üç alt başlık altında toplamak gereklidir. Yatır merkezli olan bütün anlatılar bu sistem içinde değerlendirilebilir. Ancak Pehlivan'ın tür ayırımı bizim yukarıda sıraladığımız, yatırlarla ilgili muhtemel farklı maddelerden 6, 7 ve 8. maddelere daha uygundur. Yani bir yatır hakkında elde tek bir metin varsa bu metin, sahip olduğu özellikler dikkate alınarak efsane, menkıbe veya inanç anısı kategorisine dâhil edilmelidir.

Buna ilave olarak bizim teklifimiz 9, 10,11 ve 12. maddelerde bahsi geçen durumlar ile ilgili olacaktır. Yaptığımız saha çalışmaları sırasında bir kaynak kişinin, herhangi bir yatır hakkında bir değil, birden çok anlatı bildiğine şahit olduk. Ayrıca bu anlatılar tek türden değil, efsane, menkıbe ve inanç anısının her üçünden de olabilmektedir (bkz. özellikle 12. madde). Kaldı ki bir yatırla ilgili, bir kaynak kişiden tek anlatı derlese bile, derlemelere devam edildiğinde, gerek türbenin bulunduğu yerleşim yerindeki kişilerden, gerekse ildeki başka uzak yerlerde yaşayan farklı kaynak kişilerden yapılan derlemelerle, toplam olarak çok sayıda anlatı elde edilebilmektedir.

12. maddede işaret ettiğimiz üzere, herhangi bir dinî şahsiyet etrafında çok sayıda efsane, menkıbe veya inanç anısı bulunabilmektedir.

Düşüncemiz, bu şekilde olan aynı dinî şahsiyet etrafındaki bağımsız metinlerin, derlendikten sonra yazılı hâle getirilirken, birleştirilerek tek başlık altında, tek metin olarak kaleme alınması gerekliliği üzerinedir.

Söz konusu dinî bir şahsiyetle ilgili efsane anlatmak olunca kaynak kişiler, anlatıya geçmeden önce o evliya hakkında açıklayıcı bazı bilgiler verme ihtiyacı hissetmektedirler. Çünkü doğrudan anlatıya geçtiklerinde anlatıdaki olaylar arasındaki bağlantılar, sebep-sonuç ilişkileri kurulamayacağı ve ortaya çıkan anlam boşlukları doğru doldurulamayacağı için anlatı eksik kalmaktadır. Anlatının öncesinde verilen, hem metindeki tutarlılığı sağlayan hem de bahsi geçen evliyanın büyüklüğünü ifade eden bu açıklayıcı bilgiler, söz konusu evliyanın mezarı, -varsa- türbesi, ziyaret edilme sebepleri, adak kesilip kesilmediği, şifa verdiği hastalıklar, koruyucu yönleri vb. ritüelistik bilgilerdir. Kaynak kişi başta bu bilgileri bir kez verdikten sonra artık onunla ilgili bir menkıbeden efsaneye veya inanç anısına geçerken baştaki açıklama bilgilerini tekrar etmek zorunda kalmamaktadır. Ancak aynı yata hakkında değişik kaynak kişilere gidildiğinde, baştaki benzer açıklayıcı bilgi ve ritüelleri onlardan da tekrar dinlemek durumunda kalınmaktadır.

Dinî şahsiyetle ilgili birbiri ardına sıralanan bu “anlatı demeti” şeklinde niteleyebileceğimiz anlatılar, her ne kadar farklı zaman, mekân ve şahıslara ait farklı olayları konu edinse bile, bunlar merkezdeki ana metnin vermek istediği ana temayı işleyen, onun destekleyici üyeleri olarak görev yapmaktadır. Bu gerçekten hareketle böyle metinleri birbirinden bağımsız metinler olarak değil de tek bir metnin alt bölümleri olarak aynı başlık altında düzenlemek, okumak ve değerlendirmek gerektiğini düşünmekteyiz.

Halk anlatılarının üzerinde düzenlemeler yapılması fikri yeni de değildir. “*Wilhelm, hikâyelerin kusurlu biçimlerinden hoşlanmamış ve onları topladıkları şekliyle değil, düzeltmeler yaparak yazıya geçirme yoluna gitmiştir.*” (Degh, 2003: 92)

Sonuçta evliyalara hakkında bilinen ve inanılan genel kabul, onların ölümsüz oldukları ve mezarlarının olduğu çevrede insanlar arasında bir şekilde yaşamaya devam ettikleri şeklindedir. Herhangi bir anlatıcının, evliyanın ölümünden sonra, uzak zamanda başkasının başından geçenleri (efsane) veya yakın zamanlarda kendi başından geçenleri (inanç anısı) anlatması, bu anlatıların ortak kahramanının aynı evliya olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Bir veya birkaç kaynak kişiden derlenen bu anlatıları müstakil anlatılar olarak görmek yerine aynı başlık altında bir araya getirirsek, değişen yalnızca anlatıcı (kaynak kişi) olacaktır. Başka bir ifadeyle bir evliyanın hayat hikâyesi (daha doğrusu onun merkezde olduğu tüm anlatılar) tek anlatıcının değil de değişen anlatıcıların dilinden anlatılmış olmaktadır ki bu konu incelemelerde “bakış açısı” başlığıyla ele alınır, roman ve hikâye yazı türlerinde benzer duruma rastlanır. Anlatıcının metin içerisinde değişmesi, bir anlatıcının başladığı öyküyü başka bir anlatıcının devam ettirmesi, bir öyküleme tekniğidir. “*Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde vaka zincirinin ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir*” (Aktaş, 1998: 84)

Önerimizi Amasya’da “Serçoban Evliyası” adlı yatır hakkındaki derlemelerimizden hareketle örneklendirelim. Derleme faaliyetlerimiz kapsamında bu evliya ile ilgili bir değil birçok efsane dinledik. Elde ettiğimiz bu farklı efsaneler aşağıda tek başlık altında bir araya getirilmiştir:

Serçoban Evliyası

Buradan Kayabaşı köyüne giderken solda ağaçlık bir tepenin üzerinde türbede yatar mübarek. Mezarının boyu 3-4 metre var. Çok büyük. Çok yerden insanlar oraya gelirler, adak kurbanı keserler, dilek dilerler. Serçoban etrafındaki ağaçlardan ağaç, dal, kesmeye müsaade etmez. Onun için o tepenin üzerindeki ormanda ağaçlar isterse yıkılsın, çürüünsün, kimse o ağaçlardan bir kıymık koparıp evine getirmez.⁵

Serçoban hâl ve hareketlerindeki sadeliği ile tanınan ve çobanlık ile geçimini sağlayan biridir. Zamanla Amasya’nın bir mahallesi haline gelmiş olan Karasenir Köyüne yerleşen Serçoban, bir gün ayakkabıcılık yapan ağabeyi İğneci Baba’yı ziyarete gelir. Beraberinde de koyunlarından sağdığı sütü bir mendiline çıkarıp hediye olarak getirmiştir. Amacı, bu sütün mendilden sızmadığını göstermektir. Serçoban mendilini kunduracı dükkânının duvarındaki bir çiviye asar. Bu sırada İğneci Baba dükkânında bir bayanın ayak ölçüsünü almaktadır. Serçoban, bayanın topuklarını görerek, “ne kadar da güzel” diye aklından geçirdiğinde, çiviye asılan mendilden süt yavaş yavaş damlamaya başlar. İğneci Baba, kardeşinin niyetinde bozulmalar olduğunu sezer ama hiçbir şey belli etmez.

⁵ Bu bölüm efsane metnine girilmeden önceki açıklama kısmıdır. Amasya’nın Karasenir köyünden (Serçoban evliyasının bulunduğu köy) derlenmiştir. Kaynak kişi: Mustafa ATEŞ, Yaşı: 84, Tahsil Durumu: Türk alfabesi bilmiyor, eski yazı biliyor. Yaşadığı yer: Kayabaşı köyü (türbenin olduğu köy), Mesleği: Bahçıvan.

Bayan ayak ölçüsünü verip dükkândan ayrılınca, İğneci Baba, kardeşi Serçoban'a, "Keramet dağ başında ermekte değil, keramet burada, çıkındaki sütü damlatmamakta", der.⁶

Serçoban, bir gün dağda sürülerini otlatırken kaçan bir oğlağı yakalamak ister. Serçoban kovalar, oğlak kaçır. İyice yorulan Serçoban, "Seni yakaladığımda keseceğim", der. Sonunda yakaladığı oğlağı sözünü yerine getirmek için tam kesmek üzere iken, onun mahzun ve etkileyici bakışları ile karşılaşır ve duygulanır. "Beni de çok yordun mübarek", der ve yakaladığı oğlağı serbest bırakır. Serçoban öldüğünde, sürüdeki hayvanların her biri ağaca dönüşür ve bir orman oluşur. Mezarının bulunduğu mevki kendi adı ile anılır ve adak ve mesire yeri olarak ziyaret edilir. Yöre insanı oradaki ağaçları kesmenin kendilerine kötülük getireceğine inanır.⁷

Bizim köyden birisi Kayabaşı köyüne berber dükkânı açmış. Her sabah erkenden kalkıp Kayabaşı köyüne yürüyerek gidiyormuş, akşam da yine yürüyerek geri geliyormuş. Serçoban Evliyası da bu iki köyün arasında, yolun yüz metre yukarısındadır. Bir gün merak etmiş, akşam gelirken evliyanın mezarına çıkmış. Bakmış ki evliyanın mezarının dört metre boyu var. Kendi kendine demiş ki, "Bunun boyu bu kadar uzun olur mu?" Bek inanmamış. Neyse oradan geliyor Karasenir'e evine. Ertesi gün sabahleyin yine erkenden yola çıkmış, dükkâna giderken Serçoban'ın oradan geçiyormuş, evliya karşısına durmuş. "Bak boyuma!" demiş. Evliyanın ayakları ağaçların boyundaymış. Berber korkudan orda bayılmış. Bir zaman sonra kendine geliyor ki ortalıkta evliya falan yok. Emme korkudan dili tutulmuş. On on beş gün hastanede yatmış da öyle dili açılmış.⁸

Serçoban evliyasının yakınından geçen demiryolu yapılırken işçilerden biri Serçoban'ın etrafındaki ağaçlarından, dallarından kimsiye vermediğini duyduğu halde baltayı eline alıyor, oradaki ağaçlardan kesiyor, kendilerine baraka yapıyor. Sonra aradan çok zaman geçmemiş, o barakada işçilere gece yatarken yukardan aşağı tepelerine kendi getirdikleri demirler düşmüş. Baraka yıkılmış. İçinde yatanlardan kimsiye bir şey olmamış, bir dene o barakayı yapan işçinin boğazına demir çökmüş. Bir tek o adam ölmüş.⁹

Başka memleketlerden bir deve kafilesi Serçoban'ın yattığı yerin oradan geçerken ormandan odun kesmişle, develere yüklemişle, yanlarında

⁶ Bu paragraf bir menkıbedir. Kenan Erzurumlu tarafından kaleme alınmıştır. Kaynak: <http://www.amasya05.net/yazi-83-sercoban-hazretleri.html>

⁷ Bu paragraf bir menkıbedir. Kenan Erzurumlu tarafından kaleme alınmıştır. Kaynak: <http://www.amasya05.net/yazi-83-sercoban-hazretleri.html>

⁸ Bu paragraf bir efsanedir. Kaynak Kişi: Mustafa ATEŞ, Yaşı: 84, Tahsil Durumu: Türk alfabesi bilmiyor, eski yazı biliyor. Yaşadığı yer: Kayabaşı köyü (türbenin olduğu köy), Mesleği: Bahçıvan.

⁹ Bu paragraf bir efsanedir. Kaynak Kişi: Mustafa ATEŞ, Yaşı: 84, Tahsil Durumu: Türk alfabesi bilmiyor, eski yazı biliyor. Yaşadığı yer: Kayabaşı köyü (türbenin olduğu köy), Mesleği: Bahçıvan.

götürüyorlarmış. Az gidince ağaç yüklü develerin hepsi birden çökiivermiş. Ne yaptılarsa develeri kaldıramamışlar. O sırada yoldan geçen oralı bir adam bunların halini görmüş. "Siz bu odunu nerden getiriyorsunuz?" diye sormuş. Onlar da "şu tepeden kestik." diye Serçoban'ın yattığı tepeyi göstermişler. Adam demiş ki, "O tepede çok büyük evliya yatar: Serçoban Evliyası. Odunlarını kimsiye vermez. Serçoban sizin develerin gözüne görünmüştür, önlerine çıkmıştır. Develeri o göndermez. Sizin develer onun odunlarını götürmemek için yatmışla. Bunlar böyle kalkmaz. Siz bunları o tepeye doğru çekin. Götürün odunları geri yerine bırakın. Ancak öyle giderseniz." Kafiledaki adamlar develeri tepeye doğru çekince hakikaten adamın dediği gibi hayvanlar kalkıyorlar. Bir daha odunları aynı yerine götürüp yıkıyorlar da ondan sonra yollarına devam ediyorlar.¹⁰

Bir kumandan askeriyle kumandasıyla askerini almış onu ziyaretine gitmiş. Emme biz de gittik iki kere, mezarının boyu çok uzun. Kumandan içinden demiş ki, "Bu kadar boy mu olurmuş." Herif ziyaretini yapıyor, gidiyor yatıyor uykuya. Gece tak tak tak kapı çalıyor. Kapıyı açıyor ki "kalk boyumu gör" diyor. Bakıyor ki kumandan mübareğin boyu kiremitlikten yukarıda. Kendini ayan beyan gösteriyor. Kumandan yarabbi ben hata ettim diyor. Ertesi gün geliyor mezarın etrafını duvarla çeviriyor. O gece mübarek yine rüyasına girer. "Direği ayağımın üstüne koydun, al onu." der. Komutan hemen o direğin de yerini değiştirtiyor.¹¹

Bir hırsız Serçoban Dede evliyasının olduğu türbeye halı çalmak için girer. Bütün halıları toplar, dışarı çıkarır. Son halıyı çıkarmak için türbeye girdiğinde arkasından kapı kapanır ve kilitlenir. Hırsız kapıyı zorlar ama açamaz. Hırsız bunun nedenini anlar. Pişman olur, evliyaya yalvarır. Bunun üzerine kapı açılır, adam halıları yerlerine serer.¹²

Senenin birinde ben çoluk çocuk Serçoban'a gidip bir kurban kesmeye niyet ettim. O gece rüyamda kendimi Serçoban'ın türbesinde gördüm. Türbe kalabalıktı, cemaat vaaz dinliyordu. Hoca dedi ki, "Serçoban'ın kimliğini bilir misiniz? O Horasan'dan gelmedir, peygamberimizin 36. torunudur." Gece bu rüyayı gördükten sonra o sabah oraya kurban kesmeye gittik. Oraya varınca bir de baktım ki rüyamda gördüğüm adamlar türbenin kapısındalar.¹³

¹⁰ Bu paragraf bir efsanedir. Kaynak Kişi: Mustafa ATEŞ, Yaşı: 84, Tahsil Durumu: Türk alfabesi bilmiyor, eski yazı biliyor. Yaşadığı yer: Kayabaşı köyü (türbenin olduğu köy), Mesleği: Bahçıvan.

¹¹ Bu paragraf bir efsanedir. Amasya'nın farklı bir köyünden, Boyalı'dan derlenmiştir. Kaynak Kişi: İsmi vermeyen bir kadın, Yaş: 70.

¹² Bu paragraf bir efsanedir. Amasya'nın farklı bir köyünden, Çayüstü'den derlenmiştir. Kaynak Kişi: Halil SAMAK, Yaş: 80, Tahsil Durumu: Okuryazar, Mesleği: Bahçıvan.

¹³ Bu paragraf bir memorat (inanç anısı)'tır. Amasya'nın farklı bir köyünden Çayüstü'den derlenmiştir. Kaynak Kişi: Halil SAMAK, Yaş: 80, Tahsil Durumu: Okuryazar, Mesleği: Bahçıvan.

Derlemelerimiz sonucunda bir araya getirdiğimiz bu metinleri kendimiz sıraladık. Dipnotlardan da görüleceği üzere metin, bir açıklama kısmı ve sekiz efsaneden oluşmaktadır. Bu efsaneler dört ayrı kişiden derlenmiş veya alıntılanmıştır. Açıklama kısmı farklı kaynak kişilerin söylediklerinin birleşimidir. 3, 6, 7, 8 numaralı dipnotların işaret ettiği metinler Mustafa Ateş; 4 ve 5 numaralı dipnotun işaret ettiği efsaneler Kenan Erzurumlu; 9 numaralı dipnotun işaret ettiği efsane, ismini vermek istemeyen bir bayan; 10 numaralı dipnotun işaret ettiği efsane ise Halil Samak isimli kaynak kişilerden derlenmiştir.

Sıralamada açıklama kısmı anlatıların hepsinde mevcuttu. Bu bilgileri, birleştirdiğimiz metinde bir kez baş kısma yazdıktan sonra diğer metinleri *menkıbeler*, *efsaneler* ve *memoratlar (inanç anısı)* sırasına göre ekledik. Bu sıralama, öykülerin ait olduğu zaman sıralamasına göre “uzak geçmişten yakın geçmişe doğru”dur. Hazırlamış olduğumuz bu metin, o şahsiyetle ilgili derlenen anlatılara ya da yaşanan memoralara göre geliştirilmeye açık durumdadır.

Sonuç

Bu çalışmada efsane, menkıbe ve memorat (inanç anısı) adı altında sınırları kesinleşmiş üç ayrı türden bahsedilebileceği konusu üzerinde durulmuş, sahada derleme çalışmaları sırasında gözlemlenen tecrübeler de dayanarak bazı tespitlere yer verilmiş; ardından derlenen mahsullerin yazıya geçirme aşaması ile ilgili bir öneri getirilmiştir. Bu öneri, herhangi bir yatır etrafında anlatılan ve bu üç türe de ait birden çok sayıda efsanenin yazıya geçirilirken birleştirilmesi biçimindedir. Efsane konusunda çalışan araştırmacıların dikkatine sunduğumuz bu öneriye getirilecek eleştirilerin yalnız efsane derleme çalışmalarına değil, farklı konularda yapılacak derleme faaliyetleri için de faydalı olacağını düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- Ana Britanica Ansiklopedisi, 1994. “Efsane Maddesi”, Cilt: 11, İstanbul: Ana Yayıncılık AŞ.
AKTAŞ, Şerif, 1998. *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
BORATAV, Pertev Naili, 1995. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
BOYRAZ, Şeref, 2008. “Sözlü Anlatıların Sürekliliği Üzerine Düşünceler”, *Folklor/Edebiyat*, Sayı: 54, Ankara, s. 105-118.
ÇOBANOĞLU, Özkul, 2003. *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
DEGH, Linda, 2003. “Halk Anlatısı”, Çev: Zerrin Karagülle, *Halkbilimde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Ankara: Milli Folklor Yayınları.
ELÇİN, Şükrü, 1993. *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- SAKAOĞLU, Saim, 1980. *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip KataloĐu*, Ankara: Kùltür Bakanlığı Yayınları.
- SEYİDOĞLU, Bilge, 2005. *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum: Erzurum Kitaplığı.
- PEHLİVAN, Gürol, 2009. "Dinî Şahsiyetler Hakkında Oluşan Anlatılar", *Millî Folklor Dergisi*, Sayı: 83. s. 88-96.